

Egyeztetés a magyarban: a szám-jegy egyeztetése

Csatay Richárd
PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék
csatay@btk.pte.hu

1. Bevezetés

Az alábbiakban a magyar személy- és számegyeztetés működésének magyarázatához szándékozom hozzájárulni egy – mint látni fogjuk, a gondolatmenet szempontjából alapvető jelentőségű – részjelenség, a birtokos egyeztetésének a vizsgálata kapcsán. A későbbiekben világossá válik majd, miért éppen ez a szegmens bizonyul majd alkalmasnak arra, hogy vizsgálódásunkat kiérdemelje; az a szabálytalanság, amely harmadik személyben jellemzi ezen egyeztetési szerkezeteket, a magyarázat kulcsjelenségévé fog emelkedni. Általános megállapításként kimondhatjuk ugyanis, hogy a nyelvi jelenségek éppen azon a ponton mutatják meg működésük valós természetét, ahol nem, vagy rossz-szul működnek; egyéb esetben csak annyit tudunk megállapítani, hogy a jelenség adott.

Diskusszióink háttere első sorban a transzformációs generatív nyelvtan legfrissebb eredményeit felhasználó Minimalista Program (Chomsky 1993, 1995) lesz, hallgatólagosan beépítve a – részben ehhez kapcsolódó – Megosztott Morfológia (Halle 1993) technikai megoldásait is.

2. A jelenségek rendszerezése

2.1. Az egyeztetés és az esetadás

A magyar nyelv (úgy is, mint a finnugor nyelv) a birtokos–birtok viszonyt az indogermán nyelvekben alkalmazott jelölési technikától gyökeresen eltérően jelöli. Ha általában tekintünk az ehhez hasonlatos grammatikai kapcsolatok megvalósulási lehetőségeire, két alapvető variánst találunk meg a világ nyelveiben (Lehmann 1988):

- a) Esetadói–esetkapói viszony. Általánosan ezt nevezzük Esetadásnak.¹ Ennek során egy fölerendelt összetevő a tőle függő komponenst valamilyen szintaktikai vagy morfológiai jeggyel látja el. A legegyszerűbb megvalósulási formája ennek a **szomszédosság**; ez tisztán szintaktikai Eset. A legtöbb esetben azonban valamilyen morfológiai jegy hozzákapcsolása (akár úgy, hogy szerkezetbe beléptetjük az adott elemet, mint funkcionális fejet) során tudjuk meg egy elemről, hogy milyen kapcsolatban áll a szerkezet fő összetevőjével.
- b) Egyeztetés: ennek során a szerkezet fő tagja magán viseli a neki alárendelt összetevő(k) bizonyos (a fő összetevő tulajdonságaitól független) grammatikai tulajdonságait. Két fajtáját különíthetjük el, részben a lehetséges egyeztetődő

¹ Az Eset szót, amennyiben transzformációs generatív szintaxis esetviszonyainak értelmében használok, az általános konvenciót követve nagybetűvel jelölöm. Ez esetben mindig a szintaxisban működő **absztrakt** Esetről lesz szó.

jegyek alapján is: megkülönböztethetjük az internális és az externális egyeztetést. Az első esetben a szerkezet fejéhez kapcsolódó elemek (például jelzők, determinánsok) utalnak egyeztetéssel a fej bizonyos grammatikai tulajdonságaira: esetére, számára, esetleg nemére. A „külső”, externális egyeztetés esetén a vonzó elem veszi fel vonzatai grammatikai jegyeit: személyét, számát, esetleg határozottságát.² Tipikusan „eset”-jellegű tehát az internális egyeztetés, míg az externális a „személy”-jelleggel aposztrofálható.

Mint látható, az externális egyeztetés tulajdonképpen alternatívája az Esetadásnak: mindkét esetben a régens és vonzata(i) közötti viszony jelzését értjük alatta, bár ellentétes irányban; mindkét esetben távoli, szintaktikailag nem feltétlenül szomszédos elemek közötti kapcsolat létesül; végül, mivel az Esetet a régens osztja ki, természetes, hogy ezt a jegyét soha nem is egyeztetési távoli vonzatával.

Ezen a ponton nehezebb lenne magyarázatot találni az internális egyeztetés azon sajátosságára, hogy a kiegészítő elem sohasem egyeztet **személyben** a szerkezet fejével. Kézenfekvő, hogy nem lesz képes első és második személyben egyeztetni (ezen személyek legfeljebb a személyes névmások „fejeiben” relevánsak, azokat pedig tipikusan nem szoktuk módosítókkal ellátni), nem lehet világos azonban, hogy a harmadik személy miért lesz kivétel ebben az értelemben (hacsak valamilyen default kitétel segítségével nem). Mint látni fogjuk, a későbbiekben sokszor támaszkodni fogunk a harmadik személy eltérő viselkedésére.

2.2. A birtoklás kifejezése a magyarban

Visszatérve az 2.1. első megállapítására, a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy míg az indogermán nyelvek Esetadási viszonyban adják meg a birtoklási relációt (ahol tehát a birtok-régens oszt Esetet a birtokosnak, például genitívuszt), a magyarra inkább az externális (tehát szám–személy-egyeztető) reláció jellemző. Ismét csak általánosságban, kijelenthetjük, hogy ez a fajta egyeztetés a magyarban rendszerszerűen szabályosnak tűnik:

(1)	<i>látok, látsz, lát, látunk, látjátok, látnak</i>	(VX, alanyi)
(2)	<i>látnom, látnod, látnia, látnunk, látnotok, látniuk</i>	(INFX)
(3)	<i>elém, eléd, elé, elénk, elétek, eléjük</i>	(ADVX)
(4)	<i>kabátom, kabátod, kabátja, kabátunk, kabátotok, kabátjuk</i>	(PX)

Bár az igeragozásban vannak egymást átfedő esetek,³ minden esetben egyértelműen megfeleltethető az igei morfológia szegmense az alany számának és személyének. Ugyanaz a helyzet az infinitívuszi alakok, a határozók és a birtokegyeztetés során is. Az igeragok esetében az sem fordul elő, hogy az egyeztetődés a megfelelő vonzattal hiányos volna:

² Az utóbbira a magyarban: *Látom (azt) a kabátot.* (vs: *Látok egy kabátot.*) Értésüléseim szerint a *kecsua* nyelvben (Dél-Amerika, Peru-Bolívia) is megtalálni ezen egyeztetésnek egy válfaját.

³ Ilyenek például minden esetben a múlt idejű, kijelentő módú, egyes szám első személyű és a jelen idejű, feltételes módú, többes szám első és második személyű alakok, melyek tekintetében a határozottsági paradigma egybeesik. A „valódi” alaki egybeesések ritkábbak és ige-tövekhez kötöttek (*írják*, de *látják* vs. *lássák*). Az egybeesések tehát sohasem érintik a személy-szám egyeztetését.

- (5) **A fiúk elment.*

Nem ez a helyzet azonban határozóragoknál (nem valódi névutóknál) és a birtokosnál, harmadik személyben:

- (6) *a fiúk után(*uk) / ő(*k)utánuk*
(7) *a fiúk kabátja(/*juk) / az ő(*k) kabátjuk*

Noha első és második személyben a birtokos paradigma kifogástalan:

- (8) *az én kabátom, a te kabátod* stb.

Ugyanakkor a szerkezet „helyessé” tehető, ha a birtokos datívuszi–genitívuszi:

- (9) *a fiúknak a kabátjuk / nekik a kabátjuk*

Névmási esetben ez az egyetlen lehetőség a birtok morfológiája számára.

Most csak a birtokos jelenségkörére koncentrálna, az egyes eseteket az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

- (10) a harmadik személyű birtoklás esetei⁴

birtokos-birtokjel	rövid névmási (az ő)	rövid kifejtett (a fiúk)	hosszú névmási (nekik a)	hosszú kifejtett (a fiúknak a)
Sg–Sg	Singular	Singular	Singular	Singular
Pl–Sg	***	(a) <i>fiúk kalapja</i>	***	<i>a fiúknak a kalapja</i>
Sg–Pl	(az) <i>ő kalapjuk</i>	***	***	***
Pl–Pl	***	***	<i>nekik a kalapjuk</i>	? <i>a fiúknak a kalapjuk</i>

Az egyes oszlopok a lehetséges birtokos-alakok szerint vannak rendezve, míg a sorok a birtokos-birtok sorrendjében mutatkozó szám-jegyeket mutatják. Eszerint tehát az első sorban mind a birtokos, mind a birtok egyes számban áll: ez természetesen a singularis (*a fiú kabátja* stb.). A rövid⁵ birtokos esetében vagy a névmási birtokos nem viseli a szám-jelet, vagy a birtokjel (amennyiben a birtokos nem névmási). A hosszú birtokos estében fennáll ugyan egy opció a nem névmási birtokos egyeztetésére, névmási birtokos esetében azonban csak a teljes birtokos személyjel elfogadható, így a továbbiakban ezt tekintem szabálysáknak.⁶

Mint látható tehát, a harmadik személy több szempontból is problémás az egyeztetés számára. A kérdés az, van-e alapunk eme személy a többi (első és második) személytől való elválasztására? Tekintve, hogy a nem valódi névutók történetileg egy

⁴ A *-jellel kitöltött mezőkben szereplő szerkezetek agrammatikusak.

⁵ A szakirodalom ezen a ponton nem egyöntetű: az általam rövid birtokosnak nevezett szerkezet lehet nominatívuszi Esetben álló vonzatként (Szabolcsi 1992; Bartos 1997; Alberti–Medve 1999), illetve Eset nélküli, determinatív funkciójú (É. Kiss 1998) elemként definiált. A két birtokos szerkezeti helyének különbözőségét illusztrálándó, a továbbiakban a datívuszi–genitívuszi is „hosszú”-nak fogom hívni.

⁶ A kétségekívül fennálló két alak lehetséges okáról a 4.2.2. alfejezetben még lesz szó.

mára már elhomályosult birtokviszonyból származtathatóak, a továbbiakban a birtokos egyeztetésének mechanizmusában keressük a probléma gyökerét.

3. A szintaktikai elemzés alapjai

Az előző pontok tipológiai megállapításai bizonyos értelemben alapját képezik a legfrissebb szintaktikai irányzat, a Minimalista Program kialakulásának. Azok a morfológiai–szintaktikai jegyek, amelyek az ilyen távoli kapcsolatokat realizálnak, talán a legfontosabb tagjai a mondat viszonyrendszer-hálózatának. A továbbiakban ezzel a mechanizmussal ismerkedünk meg, előkészítve a tényleges szintaktikai elemzéseket.

3.1. A jegyek ellenőrzése

Az egyeztetés jelenségek – eltérően a Kormányzás és Kötés alapmechanizmusától – a némileg utódelméletnek tekinthető Minimalista Program elméletkötegében központi jelentőségű. Az egyeztetés minden esetben **jegyek** egyeztetése, melyeknek a deriválásban már aktív szerep jut. Eme jegyek **ellenőrzésének** kényszere maga után vonja, hogy bizonyos szintaktikai jellemzőknek **funkcionális fejekként** kell beépülniük a szintaktikai fába, hogy ezáltal strukturális teret (projekciót) biztosítsanak a jegyellenőrző folyamatok számára.

Eme jegyek helyes megtalálása és a szerkezetbe ágyazása már sokat elárul a szintaktikai konvergáló folyamatok valós mikéntjéről; a helyzet azonban az, hogy **nem eleget**. Sajnos ahhoz, hogy bizonyos, nehezen magyarázható kivételeknek is magyarázatát adjuk (amennyiben nem elszigetelt, csak történetileg megokolható sajátságról, hanem rendszerszerű eltérésről van szó), differenciálnunk kell e jegyeket a **szintaktikai derivációhoz** való viszonyuk alapján is. Ezeket a megkülönböztetéseket azután valamilyen független szempontrendszer alapján meg is kell okolni, nehogy táptalaját adjuk a magába forduló, körben okoskodó spekulációknak.

Visszatérve tulajdonképpeni témánkra, a magyar – és általában a finnugor és altaji nyelvek – esetében a birtokosegyeztetést tekintve minden bizonnyal releváns résztvevő jegy lehet a birtokos száma és személye. A magyarban tulajdonképpen elegendő lehet csak az externális egyeztető projekció beillesztése a szerkezetbe; mint azt a szakirodalom újabban felteszi, nem szükséges a nominatívuszi Esetű vonzat számára külön Esetadó projekciót deriválni.⁷ Ami azt illeti, a szakirodalom nem is egyöntetű a nominatívuszi birtokos Esetének elismerését illetően: É. Kiss Katalin legfrissebb, a tárgyba vágó munkáiban a nominatívuszi birtokost D-jellegű, határozott determinánsnak tekinti, mely nem is kap Esetet (É. Kiss 1998, 1999).

Ákárhogyan is, e jegyek ellenőrzése láthatóan nem minden esetben tud maradéktalanul végbemenni. Ha a jegyeket egymásra nézve homogén szerkezetűeknek fogjuk fel, nem tudjuk szintaktikai magyarázatát adni azon eseteknek, ahol a birtokos jegyeinek egyeztetése hiányosságokat mutat. A következőkben a jegyek osztályozhatóságát járjuk körbe.

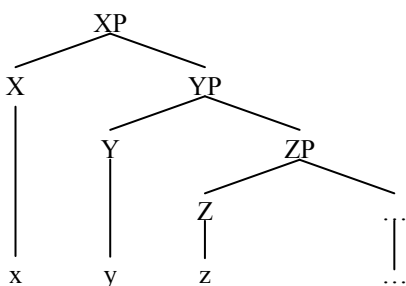
⁷ Sőt, a tárgy számára sem (Chomsky 1995), hiszen a VP-nek két specifikálója is lehet. Bizonyos jelek mégis arra utalnak, hogy a magyarban létezik egy tárgy egyeztető projekció, a határozott tárgy Esetének egyeztetésére (Bartos 1999).

3.2. A jegyek értelmezhetősége

A Minimalista Program a szintaktikai deriválás során megjelenő (a numerációban felsorolt), absztrakt szintaktikai jegyeket több szempont alapján is osztályozza. Ezek az osztályozási szempontok a deriváció konvergálása szempontjából alapvető jelentőséggel bírnak.

Amennyiben egy jegy erős (*strong*), felszíni szintaktikai mozgatóst vált ki. Eme jegyek a morfémák sorrendjét tehát befolyásolják, mivel kiépülési sorrendjük a felszíni szórendi viszonyt tükrözi (Baker 1985). Tekintve, hogy a szintaktikai viszonyok kötelezően jobbra ágazóak (Kayne 1998), egy újabb elem beillesztése a szintaktikai fába minden esetben a szerkezet mindenkorai élén történik:

(11) A deriválás folyamata

Az erős jegyek fenti tulajdonsága abból adódik, hogy őket mindig egyeztetni kell a deriváció során a Spell Out-ig, azaz a fonológiai komponens és a szemantikai komponens szétválasztásáig, nyílt (*overt*) mozgatóssal. A fonológiai komponens így már az ő általuk, pontosabban az ő egyeztetési kényszerük által kiváltott mozgatóssok során létrejött szerkezetet elemzi.

Nem így a fedett (*covert*) mozgatóst is engedélyező jegyek, amelyeket gyenge (*weak*) jegyeknek ismerünk. Ezek ellenőrzése nem igényel mozgatóst, így azokat már a szemantikai komponensben (LF-ben) is ellenőrizni lehet. Ezeket, eltérően az erős jegyeiktől, nem specifikáló-fej viszonylatban, hanem csak a funkcionális fej pozíciójában kell ellenőrizni.

Ez a fajta osztályozás túlságosan szigorú és merev szórendi alkalmazást tesz csak lehetővé. Ahhoz, hogy ne veszítsük el az univerzalitás lehetőségét, de alkalmazkodni tudjunk az egyes nyelvek változatos jellegéhez, be kell vonni a Megosztott Morfológia (Halle 1993) eszköztárát is. Ennek fő jellemzője, hogy nem egy szintaxistól elválasztott, hanem azzal együtt mozgó, együtt deriváló morfológiát képzel el. Ennek során az egyes morfológiailag releváns jegyeknek megengedi, hogy azok morfoszintaktikai sajátosságait kifejezzék a deriválás során, így például engedi, hogy egy szuffixum-jegyű morféma a szerkezet végén jelenjen meg. (Ellenkező esetben csak nehezen tudnánk megmagyarázni (például) a magyar főnévi csoportok legkülső Esetprojekciójában megjelenő morfológiai jegy „lecsorgását” a szerkezet végére, vagy egynémely német nyelv és a finn internális egyeztetésének mikéntjét).

Egy másik szempontunkból lényegesebb sajátossága a jegyek osztályozási szempontjainak, hogy gyakran még tovább tágítja a jegyek ellenőrzési kényszerének befolyási

körét. Egy jegy lehet ugyanis értelmezhető a szemantika számára, azaz közvetlenül LF által értelmezett, illetve értelmezhetetlen, tehát a szintaktikai deriváció során el kell tüntetni. Elvileg elképzelhető tehát, hogy egy jegy önmagában értelmezhető, így ellenőrzésére a Spell Out előtt semmi szükség, ám egy másik ágrajzpozícióban megjelenik egy értelmezhetetlen jegy, amit viszont ellenőriznie kell. Ilyenkor az annak kiiktatásához fel kell emelkednie az értelmezhető jegy szintaktikai projekciós tartományából annak az összetevőnek, amely szintén jellemezhető az adott jegytartalommal. A két jegy lényegében véve azonos, tartalmát tekintve egyenlő, ám ami az egyik ponton értelmezhető, a másikon megmaradása összeomlást okozna LF-en. Ilyenkor tehát az értelmezhető jeggyel bíró összetevő felemelkedik az előző által létrehozott projekció specifikálójába, az ott talált, vele azonos minőségű jegyet kioltja, megtartva saját, értelmezhető jegyét.

Lényegét tekintve ez az eset fedi le az externális egyeztetés mechanizmusát. Ilyenkor ugyanis (definitíve is) a fölérendelt kategória viseli a vonzata töle grammatikailag független jegyét: ez a jegy abban a projekciós tartományban független a régens szemantikai tartalmától, azaz értelmezhetetlen, ennek okán egy erre szolgáló egyeztető projekcióban ki kell oltani.

3.3. A ϕ -jegyek értelmezhetősége

A jegyeket nemcsak szintaktikai jellemzőik, de inherens tulajdonságaik alapján is osztályozni lehet. Ezen osztályozási szempont jórészt független az előző pontban vázoltaktól, bár egyes esetekben mégsem választható el a szemantikai értelemben vett értelmezhetőségtől.

A főneves kifejezéseknek – jelen dolgozat tulajdonképpeni tárgyának – lehet Eset-jegyük, kategoriális jegyük (NP, DP) és ún. ϕ -jegyük. Ez utóbbi a SZÁM és SZEMÉLY⁸ jegy, melynek tüzetesebb vizsgálatát célul tűztük.

Kiinduló megállapításként leszögezhetjük, hogy a ϕ -jegyek csak a vonzatokon értelmezhetőek, így a predikátumoknak – amennyiben van valamilyen értelemben vett, egyeztető markerük – csak értelmezhetetlen ϕ -jegyük lehet. Megállapítottuk, hogy a deriváció során lesz egy olyan pont, ahová a vonzatként⁹ megjelenő birtokost mozgatni kell, hogy annak szemantikailag értelmezhető SZÁM és SZEMÉLY jegyét ellenőrizni tudja a birtok (értelmezhetetlen) ϕ -jegye.¹⁰

Ha felidézünk a birtokos egyeztetésével kapcsolatban elmondottakat, jogosan merül fel a kérdés: hogyan kereshetjük ebben a felosztásban a harmadik személy kapcsán látott egyeztetés hiányosságainak magyarázatát? Pusztán a fentiek ismerete ennek megértéséhez természetesen nem elegendő. Ha a SZEMÉLY és SZÁM jegyet *ab ovo* értelmezhetőnek gondoljuk a vonzatokon (a birtokoson) és értelmezhetetlennek a predikátumon (a birtokon), abból az következne, hogy a birtokjelek (Px-ek) minden esetben a várt mintát mutatnák (*a fiúk kabátjuk* ill. *az ők kabátjuk*).

⁸ A ϕ -jegyek konvencionális írásmódja kis kapitális, magam is ezt követem.

⁹ A birtokos mint vonzat felfogásával kapcsolatosan I. Chomsky (1970), Anderson (1983), Roeper (1984), Alberti (1985) és Szabolcsi (1992).

¹⁰ A tulajdonképpeni elemzések majd a 4. ponttól következnek, itt csak utalunk az ott vizsgált birtokviszony-felfogások bibliográfiájára: Szabolcsi (1992), É. Kiss (1998, 1999), Alberti–Medve (1999).

Elvileg elgondolható lenne az az elképzelés, hogy harmadik személyben volta-képpen nem is történik egyeztetés (*a fiúk kabátja*). Morfoszintaktikai elemzések¹¹ már többé-kevésbé tisztázták, hogy a magyar birtokos személyjel nem egyetlen morfémát takar, hanem két, egymástól gyakran el nem választható (összeolvadt, kortárs műszóval: „fuzionált”) morfémát: a tulajdonképpeni birtokos személyjelet és a „birtokoltság-jelet”. Ez a magyarázata a többes birtokosnál tapasztalható „háromízű” ragtestnek: (*kabát+ja+i+m*) ilyenkor ugyanis a személyragok nem fuzionálhatnak a birtokoltság-jellel, lévén nem szomszédosak. Ez azonban csak megkerülése lenne a problémának, hiszen a birtokoltságjel ettől függetlenül felveszi a harmadik személyű birtokoltság jelentését, azaz egyeztetendő, értelmezhetetlen jegyet kapunk e megoldás elfogadása mellett is (legfeljebb egy fonológiaiailag testetlen Ø-jegyet kellene ellenőriznünk).

Nagyobb baj azonban, hogy ez a felfogás semmit sem mond a rövid, névmási birtokosnál tapasztalt jelenségről, amikor éppen a birtokos személyjel hibátlan, és a névmási elem „veszíti el” SZÁM-jegyét (*az ő kabátja*). Mégse felejtjük el teljesen ezt az elemzést, mert a szintaktikai szerkezetek felvázolásakor még hasznunkra válhat.

Sokkal célravezetőbbnek tűnik a harmadik SZEMÉLY \varnothing -jegyét valamilyen módon elválasztani a többi SZEMÉLY hasonló jegyétől, már csak azért is, mert ez az egyetlen pont a birtokviszony-jelölés grammatikai viselkedésében, ahol számottevő eltérés található. Sőt, ha kissé kitágítjuk vizsgálódásunk fókuszát, találunk egy bizonyos tekintetben analóg módon viselkedő jelenséget az igék alanyi-tárgyas ragozási paradigmájában.

Mint ismeretes, az igék minden esetben tárgyasak, amennyiben tárgyük harmadik személyű (*látom, látod, látja* stb.), míg a tárgy nem harmadik személyűsége esetén az ige paradigmaválasztása az alanyi lesz (*lát (engem, téged* stb.), *látsz (engem, minket)* stb.). Bartos (1999) magyarázata erre a jelenségre az, hogy „a SZEMÉLY mint grammatikai jegy csak 1./2. személyben értelmezhető, 3.-ban nem.”¹² Okként felhossa, hogy míg az első és második SZEMÉLY közvetlenül értelmezhető a szemantikában („beszélő” vs. „hallgató”), a deskripciók esetében az értelmezés során a (harmadik) SZEMÉLY irreleváns. Ráadásul a harmadik személyű névmásokat használhatjuk anaforikusan vagy deiktikusan (ekkor jelölétük antecedensük függvényében változik), míg az első és második személyűeket sohasem. A harmadik személy tehát **szintaktikailag** releváns fogalom, gyakran szintaktikai szabályoknak engedelmeskedik megjelenése is, így az értelmezésben nem saját jelentése, hanem például egy korábbi entitásra való visszautalás szintaktikai információit rejtí magában.¹³

¹¹ Melcsuk (1965) alapján Szabolcsi (1992) Rebrus (1999) óta a szintaktikai elemzések is nagyban támaszkodnak erre a felfogásra. Melcsuk vitapartnere (az infixációs megoldás híve) Antal volt (Antal 1959).

¹² Bartos (1999), 14. o.

¹³ Mint az alábbi példában is: *A kisfiú elengedte a léggömböt és az elszállt* (Pléh 1976). A mondat furcsán hatna, ha elhagynánk a mutató névmást, mert akkor az első tagmondat alanyára kellene vonatkoztatnunk a második tagmondat predikátumát. Ilyenkor tehát tulajdonképpen szintaktikai műveletet végzünk (alanyváltás), azaz a jegyek unifikációja szintaktikai alapokon nyugszik. Burányi (1999) éppen ezért lényegében – bár egészen más elméleti keretben elgondolt – **szintaktikai** algoritmust ad meg a jelenség magyarázatául.

Mindennek természetes következménye, hogy a harmadik személyűség – mivel LF számára nem értelmezhető – csak szintaktikai értelemben releváns: azt tehát a Spell Out-ig törölni kell. Ezzel szemben az első és második SZEMÉLY értelmezhető, sőt, nem is nagyon választható el a SZÁM jegytől (a *mi*, nem többes számú *én*), így az egyedül a szemantikai értelmezés számára hasznosítható. Ha tehát a predikátum SZEMÉLY-beli egyeztetést végez vonzatával, azt első és második személyben a SZÁM jeggyel együtt teszi (melynek során ez a jegykomplexum a vonzaton megmarad a szemantikai értelmezés számára), míg harmadik személyben a SZEMÉLY jegyet elválasztva is ellenőrizheti a SZÁM jegytől, ami ebben az esetben értelmezhető, tehát nem kell törölni.

Mindezzel tökéletes összhangban van a morfológiában leolvasható információ is: a harmadik személynek a legtöbb nyelvben valóban nincs morfológiai jelölője.¹⁴ Ugyanakkor a magyarban a személyes névmások is csak harmadik személyben kapnak „szabályos” többes számot ($\sigma+k=\sigma k$), a többiben ez a folyamat nem levezethető.

Érdekesképpen még feljegyezhetjük, hogy a magyar harmadik személyű névmás (a többi finnugor nyelvhez hasonlóan) eredetileg mutató névmás volt, azaz nem létezett harmadik személyű személyes névmás. A finnugor nyelvekben, amennyiben persze a morfológiai paradigma nem teljesen agglutináló, minden esetben tetten érhető az a jelenség is, hogy a harmadik személy egyeztetése pozitív vagy negatív „diszkrimináció” által megkülönböztetett.

4. A magyar birtokos szintaxisa

Mindezen megfontolások arra vezetnek, hogy a harmadik személy eltérő viselkedését abból a tényből vezessük le, hogy csak ebben az esetben van lehetőség a SZEMÉLY és SZÁM jegyek külön projekciós tartományban való egyeztetésére. Kérdés azonban, milyen szintaktikai szerkezetben tudjuk megvalósítani eme kétlépcsős egyeztetést, nem felejtve el azt sem, hogy a feladat végső soron alapvetően különböző jellegű összetevőket tartalmazó birtokos szerkezetek eltérő viselkedésének egységes magyarázata is lenne. Mindenesetre reményt keltő lehet az a tény, hogy az egyébként láthatóan azonos szintaktikai pozícióban álló birtokosok többé-kevésbé azonos módon viselkednek: a „hosszú”, datívusz-genitívuszragos birtokos egyeztetésében általában nem találunk hibát.

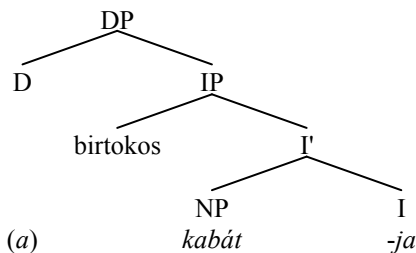
Ebben a pontban a lehetséges szintaktikai elemzések áttekintése után megkíséreljük a magyar főnévi csoport szerkezetének megreformálását olymódon, hogy az tükrözni tudja a fenti folyamatok szintaktikai hátterét.

4.1. A Szabolcsi-féle egyeztető projekció és az É. Kiss-féle NUMP

A lehetséges egyeztető projekciók utáni kutakodásban kézenfekvő lehet a létező szakirodalomban már felvetett, DP-n (illetve NP-n túli) projekciók bevonása. Ezen a ponton válhat érdekessé Szabolcsi Anna – mára már sztenderdnek is nevezhető – modellje (Szabolcsi [1992]):

¹⁴ Vagy ha van, egyedül annak van, mint az angolban (‘-s’).

(12) A Szabolcsi-modell (1992)

Az NP és DP között húzódó IP-tartomány a korabeli¹⁵ angol mondat szerkezet pontos analógiáján alapul, ahol is NP az igei frázisnak (VP), DP a mondatbevezetőnek (CP) felel meg, IP pedig az igei inflexiók frázis, ahol a finit ige megkapja időjelét. A feltevés szerint ebben a pozícióban kapja meg az alanyi mondatrész Alanyesetét, miközben az ige V feje m-vezérlés mellett tematikus szereppel látja el. Az angol alany tehát tulajdonképpen az időjeltől kapja meg legitimitását, ami összhangban van azzal, hogy infinit (időparaméterrel nem rendelkező) ige mellett nem is állhat vonzatként alanyesetű mondatrész. Szabolcsi ezt a felfogást alkalmazza (Abney (1996, 1997)-n is alapulva) a magyar birtokos-egyeztetés magyarázatakor, amikor tehát a birtokost alanyesetű vonzatnak fogja fel¹⁶, ami a már emlegetett Melcsuk-féle „birtokolt-ságjeltől” kapja meg Alanyesetét (l. 4.3.; a szakirodalom a 11-es számú lábjegyzetben). Később azután – mivel gyakorlatilag nincs ok a két projekció egyidejű fenntartására – összevonja az IP-t NP-vel, így a birtokos a közös projekció specifikálójába kerül, melynek feje az N+I lesz. A hosszú birtokos ebből a pozícióból mozoghat el, először [Spec, DP]-be, majd onnan – amennyiben mondatoperátori pozíciót kíván betölteni – ki a DP-ből.

Noha a modell alapvető jelenségekkel sem tud elszámolni (például a mutató névmás pozíciója, vagy az egyszerre két esettel bíró birtokos problematikája a kimozgott birtokos esetében), jogosan tartotta magát több mint öt éven keresztül. Időközben azonban – részint a megszorozódó minimalista elemzések hatására is¹⁷ – felmerült az a jogos – szemantikai oldalról érkező – igény, hogy a főnévi csoportok referencialitási viszonyait is tükrözni tudó modell jöjjön létre. A Szabolcsi-modell ugyanis semmit sem mond az eltérő szemantikájú determinánsok kezelhetőségéről, valamennyit a határozott névelőtől elválasztva, NP-n belül kezeli. Ennek oka feltehetőleg a modell montegoviánus szemlélete; időközben azonban teret nyertek azok a szemantikai elemzések, amelyek már meg tudták mutatni a specifikusság ill. a határozottság-határozatlanság szemantikai kezelhetőségét a főnévi szerkezetekben.¹⁸ Mindezt természetesen követte a szintaktikai modell fejlődése.

¹⁵ Azaz a Kormányzás és Kötés elméletében megfogalmazott.

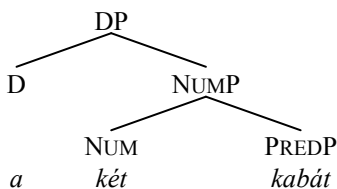
¹⁶ A szakirodalmat illetően l. a 10. lábjegyzetet.

¹⁷ L. É. Kiss (1998, 1999), Csátay (1999).

¹⁸ A teljesség igénye nélkül: Kamp (1981), Heim (1982, 1983) és Enç (1991), Kamp–Reyle (1993) és Kamp–van Eijck (1996)

É. Kiss Katalin 1998-as modellje az első kísérlet a referencialitási viszonyok szintaktikai megragadására.¹⁹ Modelljében már megtalálható az NP számosságért felelős NUMP, mely NP és DP között található:

(13) É. Kiss Katalin 1998-as modellje:

Itt tehát az általa PREDP-nek nevezett NP tulajdonképpen egy funkcionális fej, NUM vonzata, amely abban az értelemben lexikálisan kitöltött, hogy itt található vagy a többes szám jele, vagy a határozatlan számnevekként megjelenő határozatlan determinánsok (természetesen kizárólagos vagylagosságban). A határozott névelő és a határozott determinánsok (*mind-, ez a, ezen* stb.) helye DP-ben van, hasonlóan a rövid birtokoshoz, amelyet ezáltal Eset nélküli determinánssá válik. (Ezek sorrendjéről kényszerrendezés gondoskodik, melynek működése szempontunkból most irreleváns.)

Ebben a modellben tehát megjelennek a korszerű szemantikai elvárások, ám IP-projekció elvetésével elveszítjük azt az – ez idáig egyetlen – projekciót, ahol a birtokos egyeztetését sejtethetnénk. Ésszerű lenne tehát egy „hibrid” modell felállítása, amely a két – eltérő célokat kitűző szempontok alapján megalkotott – modell erőseit felhasználva ésszerű okát tudná adni a birtokos-egyeztetés anomáliáinak. A következő fejezetben ennek szintaktikai lehetőségeit vizsgáljuk meg.

4.2. A birtokos-egyeztetés szintaxisa

A főnévi birtokos szerkezet megalkotásához tehát az alábbi szempontok az irányadók:

- a) lehetőséget kell biztosítani a birtokosnak, hogy értelmezhető φ -jegyeit egyeztetésre felkínálhassa a birtok birtokjelének,
- b) el kell tudni választani a SZEMÉLY φ -jegyének egyeztetését a SZÁM-étól, hogy a harmadik személyben tapasztalt jelenségekre magyarázatot leljünk.

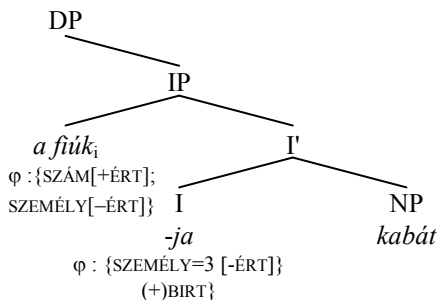
Ennek okán tehát két egyeztető projekció megalkotása a feladat.

4.2.1. A birtokos SZEMÉLY-jegyének egyeztetése

Kiindulópontként feltehetjük – egyelőre még nem vonva be a vizsgálódásba az É. Kiss-féle determináns-projekciókat – hogy a birtokos egyeztetése a Szabolcsi Anna által javasolt IP-ben kezdődik, a következő formában:

¹⁹ L. É. Kiss (1998).

(14) A SZEMÉLY-jegy egyeztetése I: az egyes számú birtok

A harmadik személy mind a birtokon, mind a birtokoson nem értelmezhető SZEMÉLY-jegye tehát IP-ben egyeztetődik, majd kioltják egymást. Harmadik személyben a SZÁM-jegy értelmezhető, így akár fenn is maradhat. Fontos azonban belátni, hogy ebben a pozícióban a birtokos SZÁM-jegye nem egyeztetődhet: így jön majd létre a rövid birtokos helyesen formált, de rosszul egyeztetett alakja.

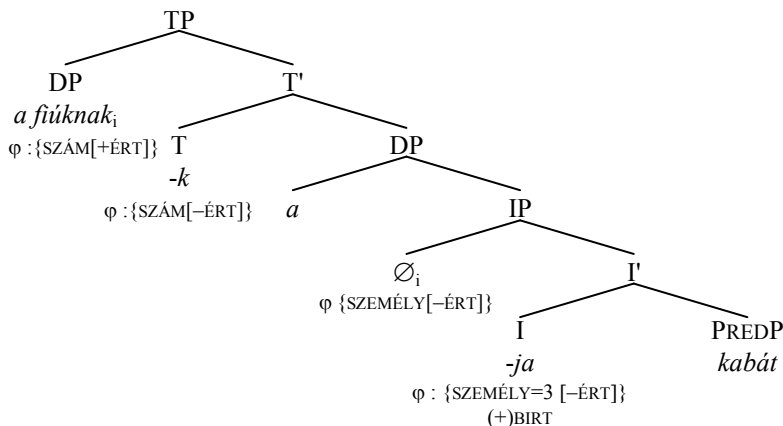
Amennyiben a birtokos első vagy második személyű, mint azt megállapítottuk, szemantikai és morfológiai értelemben véve is fuzionált jegyekkel rendelkezik, ezeket tehát nem lehet szétválasztani. Ilyenkor a teljes egyeztetésnek IP-ben kell lefolynia, mivel nem egyeztethetjük a SZEMÉLY-jegyet a SZÁM-jegy kihagyásával. Ezért lesz maradéktalanul hibátlan az egyeztetés ezen esetekben.

Az ágrajzból ugyan nem derül ki, de érdemes észrevenni, hogy lényegében mellékes, melyik felfogást tartjuk a birtokos vonzat-szerűségének lehetséges magyarázata kapcsán. Szabolcsi Anna modelljében itt helyeznénk be az ágrajzba a birtokost, majd innen mozgathatnánk tovább [Spec, DP]-be; erre továbbra is van lehetőség. Alberti Gábor és Medve Anna modellje a birtokost minden esetben vonzatként kezeli, amely tehát vagy datívuszraggal, vagy a nélkül kerül N (N' alatti) vonzatpozíciójába, de csak a nominatívuszrosnak kötelező elmozognia, hogy IP-ben szerkezeti Esetet nyerjen; ez esetben a birtokos nem a Select révén kerül IP-be, hanem N' alól mozog oda. De az É. Kiss-féle elemzés sem okoz problémát, hiszen bár nem számol IP-vel, annak beillesztése tartalmazatosan egészíti azt a modellt is, amennyiben IP-re ebben az esetben csak az egyeztetés feladatát rójuk, és nem akarunk minden áron Esetet is kiosztatni vele (amennyiben rövid marad).

4.2.2. A birtokos SZÁM-jegyének egyeztetése

Ennél fontosabb, hogy a továbbiakban bármelyik megoldást választjuk is a hosszú birtokos pozícióját illetően, azt kell kapnunk, hogy annak a pozíciónak, amelyen keresztül a birtokos elhagyja a főnévi frázist, szoros kapcsolatban kell lennie a SZÁM-jegy egyeztetésével, hiszen láttuk, hogy a hosszú névmási birtokos csak a teljes inflexiók toldalékkal képes egyeztetni. Ez lehetne (default esetben) maga a DP; egyéb okokból kifolyólag, amelyek részleteire majd később, a hosszú birtokos kapcsán térek ki, tisztább megoldásnak tűnik, ha a DP fölött generáljuk azt a pozíciót, ahol a szám-jegy egyeztetése zajlik. Így a következő ágrajzot kapjuk:

(15) A SZÁM-jegy egyeztetése

Mint látható, a SZEMÉLY-jegy egyeztetése után TP-ben az értelmezhetetlen "φ: {SZÁM}"-jegy egyeztetése történhet meg. A kétségtől fennálló opcióról a nem névmási hosszú birtokos esetében úgy is elszámolhatunk, hogy ilyen esetekben ez a jegy nem kerül be a numerációba. (Ez talán kissé szokatlan, de nem lehetetlen folyamat: sok nyelvben előfordul, hogy például az Esetrag kitétele opcionális.) Tekintsük azonban a következő példákat:

- (16) *A logika embere ezt nem fogadhatja el.*
 (17) *?A logikáknak az embere ezt nem fogadhatja el.*
 (18) **A logikáknak az emberük ezt nem fogadhatja el.*

Amennyiben elfogadjuk, hogy több „logika” is létezhet (ennek kétségességét jelzi a kérdőjel (17)-ben), a szerkezet csak abban az esetben lesz helyes, ha a birtokos-inflexió nem egyeztet számot. Tulajdonképpen ez a fajta szerkezet azonos azzal a Szabolcsi által is felhozott esettel, amikor a birtokos nem hagyhatja el a DP-t:

- (19) **A logikáknak ezt nem fogadhatja el az embere/emberük.*

Tekintsük továbbá az alábbi példákat:

- (20) *Csak a fiúknak a kalapja veszett el.*
 (21) **Csak a fiúknak a kalapjuk veszett el.*
 (22) *?A fiúknak elveszett a kalapja.*
 (23) *A fiúknak elveszett a kalapjuk.*
 (24) *Elveszett nekik a kalapjuk.*
 (25) **Csak nekik a kalapja/kalapjuk veszett el.*

Ha szabályszerűséget nem is tapasztalunk, tendenciózusan mégis kimondhatjuk, hogy a birtokos, legyen bármilyen, amennyiben elhagyja a DP-t (NP-t), azt csak egy olyan pozícióba keresztül teheti, ahol egyeztetési SZÁM-jegyet a birtokon megjelenő inflexióval. Azok a birtokosok, amelyek nem hagyhatják el a birtok-NP-t (bármilyen

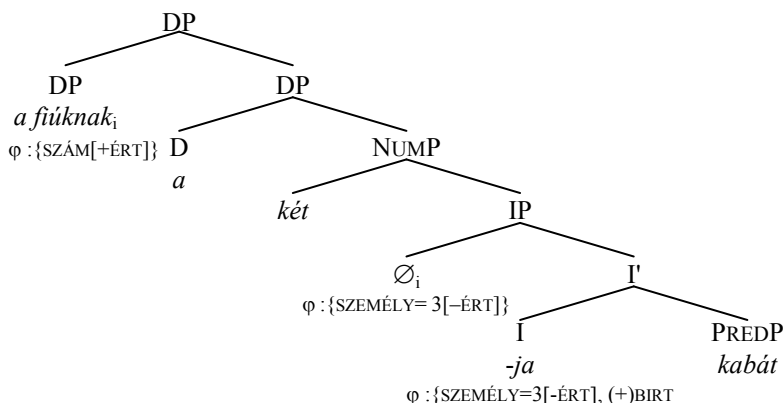
okból teszik is ezt), nem jutnak el TP-be. Számukra egyedüli lehetőség a DP specifikálója. Ilyenkor a várt minta szerint nem is lesz helyes a teljes inflexiók alak:

(26) *Én nem a fiúknak ezt a véleményét/*véleményüket támadom.*

Ahol persze a mutató névmás DP-re csatlakozik.

Hogy megmagyarázható maradjon a (26)-ban és (17)-ben látható helyes alak, illetve kizárhassuk a (18)-hoz hasonlóakat, csak az a magyarázat adódik, hogy a hosszú birtokos számára is lehetőséget biztosítunk arra, hogy a DP-n belül maradjon, például rácsatolva DP-re, vagy beépítve annak második specifikálójába:

(27) A DP-beli hosszú birtokos egyeztetése

Itt a birtokos szintén nem jut el TP-ig (aminek első sorban a birtokviszony szemantikai tartalma adhat okot), így az I-ben álló morfológiai tartalom nem is tartalmazhat (egyeztethetetlen) SZÁM-jegyet.

Ennek okán kijelenthetjük, hogy a TP tulajdonképpen funkciója nem más, mint bevezetni a birtokost a mondatba, hogy ott mondatoperátori pozíciókat töltsön be. Ebből a szempontból szerepe azonos a Szabolcsi-moddal (Szabolcsi 1992) DP-specifikáló pozíciójával. Ebben az esetben indokolható datívuszi esete is: ez – a magyarban egyébként is default szerepet is vállaló – Eset védi meg a birtokos DP-t a külső szerepadóktól (Bartos 1999). Bár lényegi változást csak (20)-ban látható példák magyarázatánál jelent a TP bevezetése, mégis hasznos lehet megtartani, mivel úgy tűnik, az esetek jelentős részében – éppen ott, ahol a valódi birtokviszony gyakorlatilag kizárható – a birtokos vagy nem állhat *-nak/-nek* ragos alakban, vagy, ha mégis, akkor sem hagyhatja el a DP-t (azaz nem jut el TP-be, tehát nem egyeztetési SZÁM-jelét sem). Ezt illusztrálta a (18)-as példa. Lássunk egy újabbat: (Kiefer 1992, 221. o.):

(28) **A veszélynek elhárítottuk a gondolatát.*

(29) *A veszélynek a gondolatát elhárítottuk.*

Ebben a példában is látszik, hogy amennyiben a birtokviszony nem valódi, a birtokos semmilyen mondatbeli operátorszerepbe nem emelkedhet; ennek okán TP-be sem juthat el. Mivel ilyen konstrukciókban a birtokos száma általában nem játszik szerepet (gyakran agrammatikus is a többes szám), csak az értelmezhetetlen SZEMÉLY-

jegy egyeztetése történhet meg. Ez a TP természetesen már nem tartozik szorosan a DP-hez, azaz tulajdonképpen már a mondat referenciaviszonyaihoz igazodik. Ez okozza, hogy ez a TP már nem állhat a mondat diskurzusoperátora által kormányzott projekcióban:

(30) **Csak nekik a kabátját/kabátjukat lopták el.*

(31) *Nekik csak a kabátjukat lopták el.*

Érdekes lehet még elgondolkodni azon, miért nem állhat a hosszú névmási birtokos DP specifikálójában (azaz miért helytelen a (30)-ban látható mindkét alak). Bár erre határozott válasz nem adható, talán el lehetne gondolkodni azon, hogy a DP specifikálói pozícióban azokat az elemeket szokás tenni, amelyeknek determináló jelleget szoktunk tulajdonítani (É. Kiss 1999). A névmás természetesen nem lehet ilyen elem, mivel nincs önálló referenciája, így talán nem köthető össze a birtok diskurzusbeli „elhelyezkedésével”. Ez azonban még sok kérdést hagy nyitva (például a részben egyeztetett alak szigorú agrammatikusságát is), azaz a probléma még további vizsgáldást igényel.

4.2.3. Egy rövid kitérő: a morfológiai megerősítés és NUMP

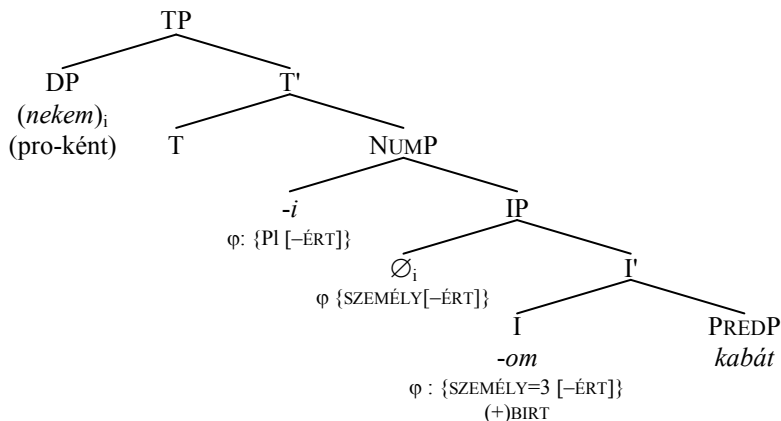
Ismeretes, és a magyar morfológia történetében nagy vitát kiváltott jelenség a többesített birtok ügye, amelyre a korábbiakban már többször utaltunk is (l. a 11. sz. lábjegyzetet):

(32) *kalap + ja + i + m*

Eddig még nem mondtuk ki, de kézenfekvő, hogy a birtokos nem csak ϕ -jegyeit egyezteteti e pozícióban, de eleget tesz annak a követelménynek is, hogy NP birtokosa is lesz, ellenőrizve I „+BIRT” jegyét. Ezt harmadik személyben teszi meg látható módon, ahol is IP-ben Spec-Head viszonyban eltűnik a SZEMÉLY ϕ -jegye, így megmarad +BIRT -*ja* morfémája. Első és második személyben a ϕ -jegyeket „egy csomagban” kell ellenőrizni, így a várt alak a *kabát+ja+m* stb. helyett a *kabát+om* lesz.

Nem így akkor, amikor a birtok többes számú. Ilyenkor ugyanis a két morféma szétválak a birtok közbeékelődő SZÁM-jegye hatására. Ennek okán joggal feltételezzük, hogy – amennyiben tartani akarjuk a Tükörelvet alapvetésképpen – hogy IP és TP között ott áll még az É. Kiss Katalin által javasolt NUMP is:

(33) A SZEMÉLY-jegy egyeztetése II.: a többes birtok

Tekintve, hogy ebben az esetben NUM feje k-vezérli IP-t, annak SZEMÉLY-jegyét nem ellenőrizhetjük le IP-ben. Ennek a projekciónak a feje ugyanis k-vezérli az alatta álló [Spec, IP]-ben egyeztetett SZEMÉLY-jegyet is: feltehető, hogy ezzel a birtokos SZEMÉLY-jegye is többessé lenne. Ilyenkor tehát – egyelőre még nem ismert módon – a jegykomplexumot ki kell mozgatni TP-be, a k-vezérlési anomáliákat kivédendő. Ekkor tehát valóban szükséges TP, hiszen a deriváció egész egyszerűen nem konvergálhatna nélküle. A különbség mindössze annyi, hogy az „egy csomagban” kezelendő jegyeket IP helyett TP tartományában ellenőriztük.

Mindez akár nem is kell, hogy érintse a 3. személy ϕ -jegyét, hiszen az, mint azt az elemzés kiindulópontján már kimondtuk, a szemantika számára értelmezhetetlen, így törölni kell. (Ezt támogatta a morfológia is.) Ilyenkor tehát a birtok a később kiépülő NUMP-ben megjelenő plurális jegye nem találja már az IP-ben, így nem is jelent „veszélyt” a számára.

Ilyenkor azonban jogosan merülhet fel a kétely: ha a harmadik személy jegye értelmezhetetlen, tehát törölni kell IP-ben, hogyan jelenhet meg a DP fejen, a határozott névelőre inflektálódva? Az egyetlen lehetséges válasz csak az lehet, ami egyébként is eltér az első és második személyben tapasztaltakhoz képest: míg ott a még nem értelmezett ϕ -jegy jutott el a D-be, itt semmi sem jut el, amit a szintaxis – hasonlóan a naiv morfológiai felfogáshoz – default harmadik személynek konstatál.²⁰

Mindenesetre itt a két eltérő alternatív morfológiai felfogás közül Igor Melcsuké látszik támogathatóbbnak.

²⁰ Természetesen a probléma még ennél is összetettebb: Chomsky (1995) szerint a személy-jegyek egyrészt mindig értelmezhetőek, másrészt viszont különbség van „törlés és törlés” között (*delete* vs. *erase*). Mindenesetre értelmezése szerint a törlődött jegy csak „LF-en nem látható” („invisible at LF but accessible to the computation”, Chomsky (1995: 280.)).

4.2.4. A rövid „névmási” birtokos

A következő – a korábbiakban már gyakran emlegetett – jelenség a következő példával illusztrálható:

(26) *A fiúk kissé elszomorodtak. Az ő esetükben ez érthető is.*

Bármennyire is tudjuk, hogy a birtokos többes számú, a visszautaláskor csak a birtokos személyjel lehet többes számú; az anaforikus névmás csak akkor jól-formált, ha „elveszíti” szám-jelét.

A jelenségre több lehetséges magyarázat is elgondolható. Az egyik megoldás kitart amellett, hogy a szerkezetben a határozott névelő után megjelenő elem névmás, amivel tehát (a szokásos módon) egyeztet – a birtok morfológiai tartalmában is megjelenő – személyegyeztető morféma. Látható azonban, hogy a birtokos névmás ilyenkor egyes számú: ennek lehetséges oka lehet egyfajta redundancia-szabály, a felesleges többlet-információ kiküszöbölését célzandó (hiszen a birtokos személyjel mindenképp jelzi a megfelelő számot). Elgondolható lehet még az *anti-agreement* esete is (Den Dikken 1999), amelyre más természetes nyelvi példák is rendelkezésre állnak. Mindkét megoldás alapvető problémákat vet fel a szintaktikai elemző számára:

a) Nem szorul magyarázatra, hogy a birtokos személyjel lexikai elem, SZÁM-jegye pedig, mint azt kimondtuk, szemantikailag értelmezhető. Ennek okán nem is veszítheti el azt, hiszen ez vagy összeomlást okozna LF-en, vagy csak elveszne a többes birtokos szemantikai tartalma, ami pedig láthatóan nem történik meg, hiszen a birtokos személyjel egyeztet vele. Ráadásul a Minimalista Program mechanizmusa nem is nagyon tudna mit kezdeni egy olyan jeggyel, ami éppen ott törlődik, ahol értelmezhető (a vonzaton), de megmarad ott, ahol viszont nem (a régensen).

b) Lehetséges, hogy a redundancia-elkerülő törlés nem a morfo-szintaktikai deriváció során megy végbe, hanem már a Fonológiai Komponensben. Ez tulajdonképpen ki-kezdhetetlen álláspont, ami nem csak erénye, de egyben hibája is: nincsen lehetőség a független tények általi ellenőrizhetőségre. Az Autonóm Szintaxis elve számára tulajdonképpen alapvető lenne, hogy ott, ahol lehetséges, kerüljük a fonológiai folyamatokra történő hivatkozásokat, főleg akkor, amikor azok nem fonológiai sajátságokon alapuló folyamatokra, hanem szemantikai-szintaktikai valenciákra hivatkoznak (redundancia).

c) Bár találni természetes nyelvi evidenciákat, a jelenségek ismertetésénél már láttuk (az (1–4) példákban), hogy a magyar nyelvre a SZÁM-jegy elveszése egyáltalán nem jellemző.²¹ Mivel csak a birtokos – és az abból származó névutós szerkezetek – esetében találni ellenpéldát, értelemszerű lenne a birtokos szintaxisában keresni a probléma megoldását.

d) A redundancia gondolatával kapcsolatban ráadásul még az is jogos ellenvetés lehet, hogy a hosszú névmási birtokos esetében ez a törlés már nem következik be. Itt is csak abba kapaszkodhatunk, hogy a kétfajta birtokos szerkezeti pozíciója eltérő; így újra csak a szintaktikai megoldáshoz jutunk.

²¹ Legfeljebb az esetrag „veszhet el”: *Folyton bántja az öcsém a húgom*. Egy másik példában internális egyeztetési „adatvesztés” történik, de a SZÁM-jegy ilyenkor is megmarad: *Ezek megvitatása mai feladatunk*. vs. **Ez megvitatása mai feladatunk*. (Helyesen: *Ennek a...*)

Egy ilyen jellegű megoldási javaslat érkezett az elmúlt évtized végén Kornai Andrásról (Kornai 1988). Ő alapvetően szakít a mutató névmás mögötti elem névmási felfogásával, és azt szuffixálódott (vagy inkább szuffixummá válni készülő) egyeztető jelnek gondolja. Elgondolását erősíti, hogy a magyarban a szám-/személyegyeztető szuffixumok valóban egy ehhez hasonló mechanizmus során jöttek létre a történeti nyelvtudomány feltevése szerint.

Komoly ellenvetések tehetőek azonban e javaslat ellenében is. Lehmann fent ismertett cikkében már utaltunk rá, de Szabolcsi (1992) is kifogásolja, hogy a jelenség ilyen felfogása nem egyezik a természetes nyelvek egyeztető sajátágaival: az internális egyeztetés tipikusan nem szokott személyben egyeztetni a főnévi fejjel, sőt, tulajdonképpen ez az egyik pont, amelyben definiálni tudjuk az externális egyeztetéssel szemben. (A másik az lenne, hogy viszont esetegyeztetéssel csak az internális egyeztetés jellemezhető.) Az sem segít, ha függetlenítjük ezt az egyeztetést a lehmanni kategorizációtól, mondván, hogy itt a birtok-fej egyeztet a birtokossal, majd ezen egyeztetés eredményével egyeztet a névelő; ez ugyanis teljesen szokatlan, s ha lehet, még inkább pozitív evidencia nélkül álló.

Kornai András javaslata mellett szól azonban, hogy itt nem egyszerűen egy opcionálisan kitehető névmási elemről van szó: azok az esetek, amikor a névelőt elhagyjuk, nem csak hogy nem adják az ilyenkor várt határozatlan jelentést, de agrammatikusak is:

(35) **Ēn kabátom elveszett.*

Ez mindenesetre arra utal, hogy kissé szorosabb kapcsolatot keressünk a névmási elem és a névelő között, mint azt az egyszerű szomszédosság előírhatja.

Mindezen megfontolások alapján – még ha határozott ítéletet nem is szándékozunk tenni – kimondhatjuk, hogy a határozott névelő után megjelenő, névmási jellegű komplexum nem lehet ténylegesen névmás. Okosabb lenne megpróbálkozni azzal, hogy az itt megjelenő tartalmat egyetlen fejbe, a D-be összpontosítsuk, nagyban támaszkodva arra a megfigyelésre, hogy csak a határozott névelő a kötelezően elvárt elem az ilyen szerkezetekben. Az esetlegesen megjelenő névmási alak is ebben a fejben realizálódik, méghozzá oly módon, hogy az I-ben egyeztetett jegystruktúra fejmozgatással továbbhaladva „felszívárog” D-fejbe. Ez jelenik meg azután a névelőn, default névmási alakban realizálódva, mintegy „összeolvadva” azzal.

Az elgondolás mellett független érvként első sorban a finnugor nyelvek határozott főnévi csoportjai szolgálnak. Egyetlen kiragadott példa a komi nyelvből:

(36) *sije vojse (naja uz-isni kužke) (komi)*
 az₃ éj+Px-E/3-ACC (ők alszik+T/3 valahogyan)
 ‘az éjszakát átaludták valahogyan’

Mint látható, a tárgy teljes alakja a magyar *éjszakáját* alakkal fordítható. Ez azonban semmiképpen sem lehet egy harmadik személyű birtokosra utaló formula, hiszen a mondat alanya (akik aludtak) többes számú. Tekintve, hogy a komiban az egyeztetés mindig szabályos, ez esetben szó sem lehet valódi birtokos szerkezetről. A helyzet valóban az, hogy – nem számítva a finn, észt, lapp és mordvin nyelveket – az uráli

nyelvekben a birtokos személyjelek bizonyos alakjai²² – határozott névelő híján – a határozott névelő funkcióját töltik be. Erre – szórványosan – még a magyarban is találni példát: *Megjött a nénje, Teremtésit* stb.

További érv lehet, hogy a magyarban általában határozott (tárgyas) ragozása az ige, ha személyjeles:

(37) *Péter elvesztette/*elvesztett néhány kabátját.*

A korábbiakban megállapítottak egyébként a legmesszebben támogatják ezt az elgondolást. Mint kimondtuk, a D-ben az I fej egyeztetett jegy tartalma jelenhet meg default névmási alakban. Első és második személyben a komplex jegyeket egyetlen egyeztetési mechanizmus egyezteti, ezek tehát teljes egészükben felszívároghatnak D-be:

(38) *Az én kabátom/a te kabátod* stb. *elveszett.*

Harmadik személyben a SZEMÉLY-jegy egyeztetendő, a SZÁM-jegy viszont leválasztható, és AGRP-ig nem egyeztetett a birtokon (I-fejen). Itt tehát nem is jelenhet meg a birtokos SZÁM-jegye:

(39) *Az ő kabátjuk/*az ők kabátjuk* stb. *elveszett.*

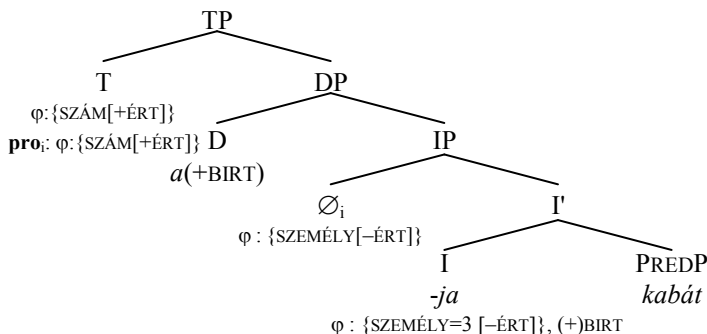
Jogosan merülhet fel a kérdés: vajon mi az oka annak, hogy a fejen mégis hibátlan a szuffixum? A többes szám a harmadik személyben értelmezhető ugyan, de csak a vonzaton, a régens morfológiai tartamában ezt még egyeztetni kell. A megoldásban segítségünkre lehet az alábbi török példa (Szabolcsi 1992):

(40) *onlarin* *wiskisi* vs. Ø *wiski-ler-i*
 ő+Pl+Gen wiszki+Px3Sg. Ø wiszki+Pl+ Px3Sg

Mint látható, a *pro*-ként realizálódó birtokos a törökben is egyeztet a fejjel SZÁM-jegy, míg ha névmásként megjelenik, nem: bár a mechanizmus nem analóg a magyarban tapasztaltakkal, a *pro*-elem itt is egyeztet a birtokra rácsatlakozó birtokos személy-jelet. Úgy tűnik tehát, hogy ennek semmiféle technikai akadálya nincs. A (31)-ben látható mondat szerkezete tehát a következő:

²² Általában a E/3, de előfordul (emocionális többlettartalommal) a E/2 is, illetve esetenként a T/3 alak. A finnugor nyelvű adatok ellenőrizhetők a vonatkozó Chrestomathiákban (l. a Hivatkozásokban!).

(41) A harmadik személyű *pro* egyeztetése

Az ábrán nyitva hagytam a 4.2.3. alfejezet végén is tárgyalt kérdést, hogy vajon az értelmezhetetlen (tehát törlődött) ϕ -jegy mi módon realizálódik a D-fejen. Ennek egyetlen oka lehet a magyarban: mivel a magyar személyjelölő rendszer (mint azt beláttuk) hibátlan, az angolban értelmezhetetlennek tekintett ϕ -jegyek kezelése nem lehet alkalmazható a magyarra minden további megfontolás nélkül: mint ott is említettem, ilyenkor feltehetően a ϕ -jegy (=SZEMÉLY) hiánya default módon „hívja elő” a harmadik személyt a D-fejen. Ennek pontos mechanizmusa azonban még ködbe vész.

4.3. Egy történeti érv

Legvégül álljon itt még – ismét csak nyelvtörténeti oldalról érkező – példa is. A magyar egy bizonyos korábbi változatában egyfajta „túljelölés” jellemezte a birtokos szerkezeteket: nem csak a birtokos szerepelhetett a szerkezetben, de lehetőség volt a „névmási” utalásra is egyidejűleg. Nos, eme szerkezetek két fontos sajátossággal rendelkeztek:

a) csak a hosszú birtokossal kifejezett szerkezetek voltak grammatikusak nyelvemlékeink tanúsága szerint:

(42) *Margitnak az ő legendája*

(43) **Margit az ő legendája*

Ebből talán következtethetünk a rövid birtokos szerkezeti pozíciójára.

b) harmadik személyben a többes birtokos itt is „rosszul egyeztetett”:

(44) *a szenteknek az ő cselekedeteik*

(45) **a szenteknek az ők cselekedeteik*

Sohasem volt a magyarban olyan nyelvéllapot, amikor a (45)-ban látható szerkezet grammatikus lett volna.

4. Összefoglalás

Dolgozatom célja a magyar birtok-egyeztetés technikai–szintaktikai hátterének felgöngyölítése volt. Abból indultunk ki, hogy ezen egyeztetés szabálytalanságai talán mély szintaktikai okokra vezethetők vissza. Ennek sokán megállapítottuk, hogy a Minimalista Programban elgondolható jegytartalom, annak egyes jegyattribútumai valamint az abból következő technikai lehetőségek eredménye egy „kettős” egyeztetési processzus, melyben a különböző ágrajz-tartományokban megjelenő egyeztetendő jegyek és az általuk várt, egyéb feladatokkal „megbízott” egyeztető összetevők konfrontációjának logikus eredménye az, ha az egyeztetés nem lesz teljes. Ennek során szemantikai, morfológiai és nyelvtörténeti érvekkel alátámasztott hipotézist állítottunk fel, majd ennek segítségével nem csak a helyesen egyeztetett szerkezeteket tudtuk generálni, de a „helyteleneket” is. Néhány kérdés nyitva maradt ugyan (mint a „default” névmásként megjelenő, egyeztetett jegytartalom technikai mibenléte is), végső soron mégis a magyar birtokos-egyeztetés modelljét tudtuk adni.

Irodalom

- Abney, Steven 1986: Functional Elements and Licensing, *GLOW Newsletter* **16**, 11–3.
- Abney, Steven 1987: *The English Noun Phrase and Its Sentential Aspect*, PhD disszertáció, MIT.
- Alberti, Gábor 1985: Role Assignment In Hungarian Possessive Constructions, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian* **5**, Szeged, JATEPress.
- Alberti Gábor – Medve Anna 1999: *Magyar mondattani gyakorlókönyv*, kézirat, Pécs.
- Anderson, Mona 1983: Prenominal Genitive NPs, *The Linguistic Preview* **3**, 1–25.
- Antal László 1959: Gondolatok a magyar főnév birtokos ragozásáról, *Magyar Nyelv*.
- Bartos, Huba 1997: On "Subjective" and „Objective” Agreement in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* **44**, 363–84, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bartos Huba 1999: *Az alanyi és tárgyas ragozásról*, jelen kötetben.
- Baker, Mark C. 1985: The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation, *Linguistic Inquiry* **16**.
- Bárczi Loránd 1982: A magyar birtokos jelzős szerkezet jelölésének történetéből, *Magyar Nyelv*.
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1995: *A magyar nyelv története*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bereczki Gábor 1990: *Chrestomathia Ceremissica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Burányi, Péter 1999: Reference points in the semantic interpretation of pronominal anaphors, megjelenés alatt, in: *DOXIMP-Papers*, Budapest.
- Chomsky, Noam 1970: Remarks on Nominalization, in Peter S. Rosenbaum – Roderick A. Jacobs szerk.: *Readings in English Transformational Grammar*, Boston, MA, Ginn.
- Chomsky, Noam 1993: A Minimalist Program for Linguistic Theory, in Kenneth Hale – Samuel Jay Keyser szerk.: *A View from Building 20*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*, Cambridge, MA, The MIT Press.

- Csatay, Richárd 1999: The Syntactic Order of Determiners in Hungarian, megjelenés alatt, in: *DOXIMP-Papers*, Budapest.
- Csúcs László 1990: *Chrestomathia Votiacica*, Budapest.
- Dikken, Marcel den 1999: On the structural representation of possession and agreement: The case of (anti-)agreement in Hungarian possessed nominal phrases, in István Kenesei szerk.: *Crossing Boundaries*, Amsterdam, John Benjamins.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó.
- É. Kiss, Katalin 1999: *The Hungarian Noun Phrase is like the English Noun Phrase*, kézirat.
- Enç, Mürvet 1991: The Semantics of Specificity, *Linguistic Inquiry* **22**, 1–25.
- Hajdú Péter 1968: *Chrestomathia Samoiedica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter 1976: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba: A magyar nyelv finnugor alapjai*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Halle, Morris – Alec Marantz 1993: Distributed Morphology and the Pieces of Inflection, in Samuel Jay Keyser – Kenneth Hale szerk.: *The View from Building 20*, Cambridge, MA, The MIT Press, 111–76.
- Heim, Irene 1982: *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*, PhD disszertáció, Amherst, University of Massachusetts.
- Heim, Irene 1983: File Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness, in Bauerle, R. – Christopher Schwarze – Arnim von Stechow szerk.: *Meaning, Use and Interpretation of Language*, Berlin, De Gruyter, 164–90.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kamp, Hans 1981: A Theory of Truth and Semantic Representation, in Jeroen Groenendijk – T. Jansen – Martin Stockhof szerk.: *Formal Methods in the Study of Language*, Amsterdam.
- Kamp, Hans – Uwe Reyle 1993: *From Discourse to Logic: Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory I–II*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Kamp, Hans – Jan van Eijck 1996: Representing Discourse in Context, in van Benthem – Ter Meulen szerk.: *Handbook of Logic and Linguistics*, Elsevier.
- Kayne, Richard 1998: Overt vs. Covert Movement, *Syntax* **1**, 128–91.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduanica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kornai, András 1985: The Internal Structure of Noun Phrases, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian 1*, Szeged, JATEPress.
- Kornai András 1988: A főnévi csoport egyeztetése, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*.
- Lehmann, Christian 1988: On the Function of Agreement, in Michael Barlow – Charles A. Ferguson szerk.: *Agreement in Natural Languages: Approaches, Theories, Descriptions*, Stanford, CSLI.

- Melcsuk, Igor 1965: A magyar birtokos személyragjainak morfológiai felépítéséről, *Magyar Nyelv*.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976: „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg, in Szépe György – Telegdi Zsigmond szerk.: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*.
- Rebrus Péter 1999: Morfofonológiai jelenségek a magyarban, megjelenés előtt, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rédei Károly 1978: *Chrestomathia Syrjaenica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Roeper, Thomas 1984: *Implicit Arguments and the Projection Principle*, Amherst, University of Massachusetts.
- Szabolcsi Anna 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vértés Edit 1957: A birtoklás kifejezése a finnugor nyelvekben, *Nyelvtudományi Közlemények* 57.